

УДК 330.88 (477)

В.М. ФІЛАТОВ, канд.екон.наук, доц. каф. політичної економії
ХНЕУ, Харків

Л.В. ВИСОЧИНА, виклад. каф. політичної економії ХНЕУ,
Харків

ЛЮДСЬКИЙ РОЗВИТОК І ЙОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА СКЛАДОВА

В статті розглянуто і обґрунтовано концептуальні засади процесу соціально-економічного розвитку, а також виявлено вплив інноваційних чинників на цей процес.

In the article the conceptual framework and the socio-economic development and innovation, the effect of factors on this process.

В теоретичних дослідженнях і прогнозах розбудови постіндустріального суспільства можна відмітити зміщення уваги з «економічного базису» на людський фактор, що двояко проявляє себе в новій моделі соціального устрою. З одного боку – він, як і раніше, є рушійною силою економічного розвитку, з іншого – він ставить саме людину в центр суспільної еволюції і виходить з пріоритету людського самовиховання і самореалізації. В такому аспекті розширюється і поняття інтелекту, що охоплює знання, культуру, етику, мораль, правову свідомість і включається в парадигму людського розвитку.

Для суспільства і його устрою, для економіки і історії, природи і екології людський розвиток є найбільш важливим об'єктом світової моделі, що фокусує на собі все інше – умови буття, виробничу індустрію, інформаційні та енергетичні поля, матерію в цілому і духовні цінності.

Практично всі наукові дисципліни досліджують або саму людину, або її бачення себе і світу. Тому з розвитком наукових знань, з практикою зміни людством цивілізаційних умов все більш заслуговує уваги науки саме людина

Наводити авторський список вчених, що вклали свої зусилля в тематику «людина – інтелект - розвиток» - завдання невичерпне: Платон, Аристотель, Геракліт, Кант, Гегель... Проблема в іншому – яку модель життя і суспільного устрою розбудують для себе велика трійка «людський інтелект – праця і культура світогляду».

Сучасні дослідження показують, що ідеальні моделі і реальність завжди будуть відмінні між собою, і завдання науки вказувати шлях до їх зближення. І як раз це завдання перманентно актуальне, так як вирішуючи його ми формуємо покращення життєвої ситуації в межах своїх знань і ресурсів

Метою дослідження є розгляд і обґрунтування концептуальних засад процесу соціально-економічного розвитку та впливу на нього інноваційних чинників.

Вся тривала історія людської цивілізації являє собою надзвичайно складну і суперечливу сукупність процесів різноманітної природи, які на перший погляд можуть уявлятися хаотичними і випадковими. Однак при системному їх аналізі вдається виявити за цією складністю і хаотичністю наявність певного тренду, який дозволяє говорити, по-перше, про існування загального вектору суспільного і людського розвитку, по-друге, про те, що цей розвиток відповідає певним закономірностям, і по-третє, про істотну інерційність рівнодіючої всієї множини вказаних процесів. Характерною рисою при цьому слід вважати ту обставину, що одночасно відбувається величезна кількість різноспрямованих і різномасштабних процесів, внесок яких у розвиток конкретної людини і тим більш у загальний розвиток людства у цілому відразу досить складно визначити.

У зв'язку з цим вважаємо за необхідне перш за все навести необхідний для подальшого дослідження понятійно-категоріальний апарат. Основною категорією тут має вважатися *розвиток*. Розвиток притаманний будь-якому об'єкту чи явищу і тому виступає всезагальною властивістю об'єктивної реальності. У повсякденно-побутовому вживанні під розвитком прийнято розуміти будь-які зміни, рух об'єктів у часі. Однак у науковому розумінні розвитком є далеко не кожна зміна, а тільки така, що відповідає наступним трьом ознакам. По-перше, розвитком завжди є послідовна множина змін, які носять якісний характер. По-друге, ці зміни переважно є незворотними. По-третє, незворотні якісні зміни у сукупності з іншими змінами відповідного об'єкта визначають певну спрямованість.

Для характеристики поняття розвитку Аристотель запропонував категорії «потенція» і «акт», або словами сучасної мови, можливість і дійсність, висунувши їх у полеміці з філософами егейської школи, які заперечували можливість розвитку. Аристотель же стверджував принципову можливість появи чогось нового, що поки що не існує. Сучасні наукові уявлення дозволяють розглядати розвиток, наприклад, живого організму як розгортання, розкриття його властивостей, притаманний йому з самого початку. Так, програми спадковості. Закладені в його генах, діючи в реальних умовах середовища, перетворюють генотип як своєрідний проект чи схему майбутнього організму у фенотип, тобто у власне сам реальний організм.

Ще однією надзвичайно важливою для цілей нашого дослідження категорією виступає поняття *людського розвитку*. Його зміст відображає складну потрійну природу людини, яка є одночасно істотою біологічною, соціальною і мислячою, або культуротворною. Саме остання ознака відрізняє її від всіх інших живих істот на нашій планеті й накладає на її розвиток низку характерних особливостей. Адже людський розвиток відбувається переважно у формі змін не фізичних чи біологічних характеристик людини, а її інтелекту та тим можливостям, які відкриває її творча інтелектуальна діяльність, спрямована на перетворення світу відповідно до потреб людини. Основними особливостями людського розвитку виступають такі обставини.

1. Людський розвиток відбувається у формі поєднання і взаємодії як природних, спонтанно і стихійно діючих, так і спеціально організованих і

керованих процесів цього розвитку. Сьогодні і природничі, і соціально-гуманітарні науки все більш ґрунтуються на синергетичних принципах постнеокласичної методології. З її позицій складним відкритим системам, які перебувають у полі дії великої кількості чинників (а саме такими системами виступають як сама людина, так і різноманітні людські спільноти аж до глобального суспільства включно) притаманні властивості саморозвитку, самовдосконалення і самоуправління. Однак через істотну інерційність цих процесів і завдяки суспільній природі людини її природний розвиток, як і розвиток різних людських спільнот, значною мірою відбуваються під дією спеціально організованих зовнішніх управлінських впливів. Самі ж ці впливи спрямовуються на психіку людини, насамперед на її інтелектуальну та емоційну сфери, примушуючи чи мотивуючи її до певних дій, вчинків чи вибору загального характеру діяльності й поведінки.

2. Завдяки ж біологічній природі людини її розвиток відбувається у складній взаємодії двох основних його форм – у філогенезі, тобто в історичному її розвитку як виду біологічного *Homo sapiens*, і в онтогенезі, тобто в індивідуальному розвитку конкретної особи. При цьому, по-перше, кожна людина, принаймні на етапі свого ембріонального розвитку, відтворює процесі філогенезу, проходячи відповідні його стадії, хоча й в істотно прискореному ритмі. По-друге, філогенетичний розвиток забезпечує умови, за яких кожне наступне покоління отримує кращі «стартові позиції» для свого розвитку, ніж попереднє.

3. Культуротворення як ще одна визначальна риса людини, завдяки тому, що вона не безпосередньо використовує для своїх потреб наявні природні ресурси, а перетворює їх відповідно до цих потреб, разом з фізичною слабкістю і недостатньою пристосованістю її до існування у складному ворожому світі зумовили переважання суспільної форми буття людини через її участь у спільній з іншими людьми діяльності. Тим самим її індивідуальний розвиток стає істотно залежним від рівня розвитку самого суспільства, його продуктивних сил, системи життєвих цілей і цінностей, характеру міжособистісних відносин.

Розвиток людської особистості як системи високого рівня організації пов'язаний зі специфічно людськими видами активності – пізнанням, навчанням і спілкуванням. Індивідуальна ж структура людини формується у складному багатовимірному соціокультурному просторі тієї спільноти, в якій відбувається її розвиток. При цьому процес такого розвитку відбувається під впливом множини різноспрямованих чинників. Одночасно розвиток людини здійснює певний вплив на сам соціум, а накопичення цих впливів з боку величезної кількості людей зумовлює поступове виникнення певних змін у його структурі, цілях і характері функціонування [1].

Таким чином, виникає потреба у введенні та аналізі й такої категорії, як *суспільний розвиток*. Вона характеризує всю сукупність процесів, що визначають розвиток суспільства як системи в цілому, так і кожної з його підсистем. Останні фактично виступають різними аспектами суспільного розвитку. Так, *економічний розвиток* суспільства включає процес розвитку

матеріального виробництва, розвиток його технологічного укладу, науково-технічний розвиток тощо, тобто все те, що зумовлює зміни матеріальних умов життєдіяльності суспільства. *Соціальний розвиток* суспільства включає зміни його соціальної, етнічної і демографічної структури, процеси соціальної стратифікації, формування та еволюцію характеру взаємовідносин між людьми і різними соціальними групами. *Політико-правовий розвиток* суспільства включає формування та еволюцію системи влади і державного устрою, системи правовідносин, взаємозв'язків економіки і політики тощо. *Духовний* розвиток суспільства включає формування та еволюцію системи духовних потреб і цінностей, зміни суспільної свідомості, моралі, звичаїв та менталітету, розвиток культури, мистецтва та естетичних ідеалів, філософських і релігійних поглядів.

У філософському словнику соціальних термінів за редакцією В. П. Андрущенка феномен соціального розвитку визначається як «такий тип змін у суспільстві, що відзначається переходом усіх суспільних відносин до якісно нового стану». При цьому автори словника підкреслюють, що цей розвиток «є наслідком взаємодії великої сукупності соціальних процесів, основу яких складає цілеспрямована діяльність людей – суб'єктів соціальних процесів». На думку автора, «загальний механізм соціального розвитку полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення».

Важливим аспектом дослідження процесів соціального розвитку постає визначення суб'єктів цього розвитку. Якщо рушійними силами історичних процесів суспільного розвитку є інтереси, тобто усвідомлені потреби і прагнення суспільства в цілому, малих і великих його соціальних груп і навіть окремих індивідів, то виникають всі підстави саме їх і вважати суб'єктами цього розвитку. Однак це питання є набагато складнішим. Дійсно, далеко не кожна людина здатна вважатися, та й бути таким суб'єктом. Крім того, індивід звичайно реалізує свою функцію суб'єкта в різних сферах суспільного життя не сам по собі, а у складі певних соціальних спільнот, якими можуть виступати народ, нація, клас, політичне, релігійне чи професійне угруповання тощо.

Справа ускладнюється ще й тим, що цей індивід, як і різні групи людей аж до суспільства в цілому, зазнають цілеспрямованого впливу з боку своїх урядів, керівників різного рівня, політичних, ідеологічних і релігійних груп, системи освіти тощо. І в цій якості вони виступають одночасно і об'єктами соціального розвитку. Таким чином, виникає цікаве питання про «межу» між його об'єктами і суб'єктами. Воно пов'язане з тим, що в реальній дійсності суспільні відносини носять складний суб'єкт-об'єктний характер, коли їх суб'єкти і об'єкти не тільки взаємодіють, а й можуть мінятися місцями. Так, народ виступає об'єктом управлінського впливу з боку уряду і парламенту, а отже і суб'єктом розвитку, який ці органи влади й управління визначають. Однак парламент обирається народом і залежно від результатів виборів може формувати уряд і відповідну стратегію розвитку. Таким чином, у цьому випадку народ також може виступати суб'єктом суспільного розвитку.

Подібна ж зміна ролей має місце і тоді, коли під тиском суспільної думки колективу працівників керівник змушений скасовувати свої рішення, міняти стиль керівництва чи лінію поведінки або навіть звільнитися зі своєї посади.

Більш того, від рівня його інтелектуального розвитку і громадянської активності істотною мірою може залежати формування й реалізація стратегії суспільного розвитку, а відтак матеріальний і духовний рівень життя, людей, правова система й рівень демократизації суспільного життя, характер внутрішньої і зовнішньої політики, економічного і науково-технічного розвитку, дотримання прав людини, свобода слова тощо.

В сучасних умовах соціальний розвиток помітно прискорився і набув нової якості у зв'язку з процесами глобалізації всіх сфер суспільного життя і широкої його інформатизації. Фактично цей розвиток теж набув глобального характеру, залучивши до цього всі країни світу і поставивши планетарні цілі соціально-економічного характеру. Основною з них виступає прагнення успішно розв'язати проблему подолання бідності, пошук шляхів вирішення енергетичних, продовольчих, демографічних екологічних та інших проблем.

Глобальний тип розвитку істотно активізує креативні здібності людей, робить домінантними творчі види діяльності людей, сприяючи формуванню інтелектуальної економіки, а відтак і трансформації традиційного суспільства в суспільство знань. Таким чином, сьогодні відбувається своєрідна інтеграція процесів людського, економічного й інтелектуального розвитку. При цьому особистість та її інтелект стають основним ресурсом і головним резервом суспільного розвитку, а інтелектуалізація суспільного виробництва – визначальним джерелом забезпечення його ефективності. Результатами такої взаємодії виступають кардинальні перетворення всіх сфер суспільного життя. Вплив інтелектуалізації на їх розвиток стає визначальним.

Дійсно, продукт творчої діяльності становить інтелектуальну власність її суб'єкта, що підвищує його зацікавленість у належному використанні. Тим самим інтенсифікуються процеси не тільки удосконалення матеріального виробництва і підвищення його науково-технічного рівня, а й особистісної самореалізації людини. Зростає її самосвідомість і зміцнюються світоглядні позиції. Вона починає замислюватися над своїм призначенням і сенсом життя, над суспільною значущістю своєї діяльності та взаємовідносинами з іншими людьми і суспільством у цілому. Вбачаючи недоліки суспільного життя, його невідповідність системі цінностей, людина починає активно працювати над забезпеченням його демократизації. Оскільки ж загальна кількість таких особистостей, творчих і суспільно активних істотно зростає, відповідно посилюється їх роль в суспільстві, а їх прагнення до гармонізації відносин, дотримання принципів суспільної злагоди і справедливості починає визначати загальний вектор суспільного розвитку.

Водночас результати творчої інтелектуальної діяльності таких людей активно впроваджуються у сферу матеріального і духовного виробництва. Економіка набуває гуманістичної спрямованості, а характер її розвитку цілком логічно узгоджується з визначальними напрямками особистісного і соціального розвитку, доповнюючи надійною матеріальною основою їх

життєзабезпечення. Функціонування і розвиток соціуму набувають рис стабільності та раціональності, що стимулює подальший особистісний розвиток людини і створює для нього належні передумови. Однак не варто ідеалізувати ці процеси, оскільки завжди існувала й надалі існуватиме істотна відмінність між інтелектуальними і фізичними особливостями і можливостями людей, між їх бажаннями, прагненнями та інтересами. Крім того, на цю відмінність накладаються також різні погляди й життєві цінності, політичні та релігійні позиції, етнонаціональні і духовно-культурні традиції, ментальні особливості. Все це разом породжує певні суперечності, а інколи навіть і конфлікти. Однак процес особистісного розвитку полягає і в посиленні толерантності, прагнення до взаєморозуміння, гармонізації і демократизації відносин, як це, до речі, спостерігається і в межах переважної більшості країн світу, і в системі міжнародних відносин.

Нові потреби, індивідуальні й суспільні, постійно виникають як один з відчутних наслідків не тільки творчої інтелектуальної діяльності, але також і виробничої та іншої продуктивної діяльності людей. Тому вони пов'язані з активним пошуком, розробкою і впровадженням нових засобів праці, які, у свою чергу, зумовлюють потребу в новому характері міжособистісного спілкування та новому рівні організації суспільного життя. Водночас ці нові потреби вимагають від людини розширення й поглиблення обсягу наукових знань, ускладнення механізму творчої діяльності й підвищення культури споживання. Усвідомлення нею необхідності гармонії відносин з природою та обмеженості природних ресурсів і реальної перспективи вичерпності багатьох її важливих видів стимулює пошук шляхів і засобів забезпечення сталого розвитку відповідно до рекомендацій Римського клубу [2].

Цей пошук безпосередньо пов'язаний з відповідним розвитком освіти, яка в умовах інноваційного типу світового розвитку також повинна ставати інноваційною. Адже розвиток – це завжди інновації та їх використання. Теоретичне осмислення і плідна розробка проблем інновацій та інноваційної діяльності, інноваційного мислення як проявів та необхідних передумов суспільного розвитку були здійснені видатним австрійським економістом і філософом ХХ ст. Й. Шумпетером [3]. Інноваційна освіта через якісно новий рівень професійної підготовки кадрів впливає на економічну динаміку, яка, ґрунтується на поширенні нововведень у різних формах. Результатом подібних інновацій є їхній вплив на економічні процеси та удосконалення якості продукції, що призводить до зміни якості життя соціуму.

Таким чином, виконане дослідження дає вагомі підстави дійти таких висновків. По-перше, властивість розвитку іманентна будь-якій складній відкритій системі, в тому числі людині й соціуму і являє собою послідовність якісних змін спрямованого і незворотного характеру. По-друге, людський розвиток відбувається у безпосередній взаємодії і взаємообумовленості з суспільним розвитком і визначає цілі, зміст і характер розвитку всіх сфер і підсистем суспільства. При цьому визначального характеру набуває розвиток економічної сфери, оскільки матеріальне виробництво завжди було, є і ще протягом досить тривалого часу лишатиметься основою життєзабезпечення

людини і суспільства. По-третє, цілі і характер індивідуального і суспільного розвитку істотною мірою залежать від рівня розвитку інтелектуального потенціалу соціуму та його використання.

Отже, нехтування вимогами системної цілісності процесів розвитку індивіда, суспільства, його економічної і соціальної складових, духовно-культурної і життєво ціннісної сфер, віддання переваги будь-якому з цих компонентів за рахунок інших не тільки руйнує цілісність розвитку, а й може серйозно його гальмувати. Тому інтелектуалізація суспільного розвитку, крім своїх безпосередніх функцій відіграє ще й роль його своєрідного регулятора. З урахуванням цієї обставини можна стверджувати, що успішне подолання Україною тієї глибокої кризи, в якій вона перебуває вже тривалий час і яка набула системного характеру, і вихід на траєкторію сталого розвитку визначальною мірою залежить від характеру використання інтелектуального потенціалу країни та його примноження.

Список літератури: 1. Салихов Б. Интеллектуальная экономика как нравственно-этическая форма инновационного развития. / Б. Салихов, Д. Летунов // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 3(27). – С. 15-28. 2. Социокультурное пространство экономики (от редакции) // Философские науки. – 2008 – 121 с. 3. Кастелье М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.

Надійшла до редколегії 07.11.10